

HORKAY HÖRCHER FERENC

EDMUND BURKE ÉS A MAGYARORSZÁGI RENDSZERVÁLTÁS

Edmond Burke (1729/1730–1797) a modern konzervatív politikai gondolkodás alapító atyja. 1790-ben írta meg fő művét a francia forradalomról, amely azonban magyarul csak 1990-ben jelenhetett meg. Ebben a hangsúlyozottan személyes, tehát elfogult (másfelől a résztvevő vagy a szemtanú történetírásaként is olvasható) írásban azt szeretném rekonstruálni, miért és miként kapcsolódik össze emlékezetemben a rendszerváltás Burke művével.

1989-ben fiatal házas voltam, fiam Nagy Imre újrateremtése és Kádár János halála idején született. Az ELTE Morál- és Társadalomfilozófiai Tanszékén kutattam kandidátusi (TMB) ösztöndíjas doktoranduszként. Témavezetőm Ludassy Mária volt, akit Forrai Gábor még Oxfordban ajánlott figyelmembe. Erre azért volt szükség, mert én korábban nem filozófiát tanultam, hanem angol és magyar irodalmat, valamint esztétikát. S azért tárgyalhattam e kérdésről Gáborral Oxfordban, mert mindketten Soros-ösztöndíjasok voltunk ott 1987–1988 között. Az én kutatási témám az angol romantikusok politikai filozófiája volt, de aztán valamelyik *tutorial* (az oxbridge-i oktatásra jellemző oktatási forma, amikor az órán egy vagy két hallgató vesz csak részt, ők viszont annál intenzívebben) után beláttam, hogy a korszak legjelesebb brit politikai gondolkodójával, Edmund Burke-vel kell foglalkoznom. Hogy a nyolcvanas évek végén egy fiatal bölcsészt érdekelt a politika, talán nem meglepő. Egyetemi évfolyamtársamat, barátomat, Keszthelyi Zsoltot akkor börtönözték be két és fél évre, mert megtagadta a kötelező honvédelmi

...a Burke által oly meggyőzően kritizált párizsi forradalmároknak sok tekintetben megegyezett a szemlélet- és cselekvésmódja az orosz kommunistákéval.

Köszönettel tartozom Robotka Andreának a kézirat gondozásáért.

JK
2019/8

szolgálatot, mondván, hogy „nem hajlandó olyan hadseregben szolgálni, amely nem áll demokratikusan megválasztott kormány ellenőrzése alatt”.¹ Pere, majd köztörvényes bebörtönzése akkoriban elég élénk érdeklődést keltett, még külföldön is.²

Zsolttal együtt kezdtük a magyar–angol szakot, 1982-ben, Szegeden. Együtt jöttünk fel Pestre, átiratkozva az ELTE-re, együtt írtuk alá a *Mozgó Világ* főszerkesztőjének, tanárunknak, Kulin Ferencnek az elmozdítása miatt a tiltakozást 1983-ban. Kulin tanár úr volt az, aki engem, a tanszéki demonstrátort joghallgató feleségemmel együtt bevont az 1789-es nagy francia forradalom évfordulójára induló kutatásba – nekünk a korabeli folyóiratok és tankönyvek franciaforradalom-képe jutott. A szakdolgozatomat is Kulin Ferenchez írtam, Eötvös és Táncsics összehasonlításáról. Innét jött az indíttatás a romantikus politikai filozófia tanulmányozására, ahonnan pedig már adódott a következő lépés, Edmund Burke kutatása.

Edmund Burke aztán beköltözött kisdoktori dolgozatomba is, igaz, Lord Actonnal együtt. Az 1991-ben megvédett dolgozat címe *Burke, Acton és a francia forradalom* lett. Ismétlem: 1991-ben, egy évvel a rendszerváltás után. Vagyis a forradalmi, de hangsúlyozottan nem forradalom révén bekövetkező változások kellős közepén a forradalom legnagyobb hatású kritikájával foglalkoztam. Akkoriban sejlett fel bennem a gondolat, hogy a magyar történelem nagy forradalmi és szabadságharcjai (1703, 1848, 1956) valójában nem a társadalmi rend felforgatására irányuló törekvések voltak, hanem a politikai normalitás visszaállítására irányuló erőfeszítések.

Mondom, fiatal házas voltam, kicsi fiunkkal épp akkor költöztünk új lakásba, amikor közvetlenül a kiadás előtt megkaptam a *Töprengések* fordításának kinyomtatott változatát, lektorálásra. Ennek kapcsán ismerkedtem meg Kontler Lászlóval, a mű áldozatkész fordítójával.³ Kiváló gyakorlat volt oldalról oldalra, sorról sorra végigkísérni a fordítást s ezzel Burke írásának minden részletére kitérni. Mert Burke szövege olyan, mint egy dúsan burjánzó vegetáció: könnyű benne eltévedni, s utána nehéz belőle kikeveredni.

A fordítás lektorálását nyilván nem tudtam megfelelően elvégezni, mivel Burke fogalomkészletét még nem igazán értettem. Történt például, hogy Bence Györggyel, intézetvezetőmmel beszélgettünk Burke-ről, s azt kérdezte, szerintem mit jelent a *prescription* fogalma, amelyre Burke visszatérően hivatkozik. Persze bevallottam, fogalmam sincs róla. Azt is mondtam, az az eljárásunk, hogy hagyjuk a fordításban preskripciónak, mert nincs jó ötletünk, milyen magyar kifejezéssel lehetne kiváltani. Bence professzor akkoriban tért haza Amerikából, valószínűleg jól ismerte Kirk tanulmányát Burke-ről, melyben a 20. századi amerikai konzervativizmus atyja a preskripció politikájaként írta le Burke konzervativizmusát.⁴ Russell Kirk a preskripciót, melyet valamifajta szokás általa megalapozott jogként értelmezett, az előítélet (*prejudice*) és a vélelem (*presumption*) fogalmával együtt értelmezte, s úgy találta, e három összefoglaló kategória jól adja vissza Burke gondolkodásmódjának lényegét.⁵ S valóban, a preskripció csakugyan visszatérő terminus Burke szövegében, s fontosságát jelzi, hogy egy helyen például a következő szövegösszefüggésben jelenik meg: „Franciaország nemzetgyűlése számára semmi a birtoklás (*possession*); semmi a törvény (*law*) és a szokás (*usage*). Azt látom, hogy a nemzetgyűlés nyíltan kétségbe vonja a preskripció elvét, amely mint éppen az ő egyik legnagyobb jogászuk mondja, s nagy igazsága van, a természetjog része.”⁶ Ez a francia jogbölcselelő Jean Domat volt,⁷ az ő nézetével szemben azonban a mai katolikus tanítás tagadja, hogy az elbirtoklás (*praescriptio acquisitiva*) természetjogi kategória lenne.⁸ Hogy Burke gondolkodásmódja hogy viszonyul a természetjogi tanításhoz, arról megoszlanak az értelmezések, vannak ugyanis Burke-öt a természetjogi hagyományhoz soroló (elsősorban katolikus) értelmezések is – melyek életrajzi tényekre is hivatkozhatnak, hiszen az ír születésű Burke édesanyja maga is katolikus volt.

Bence azt írja a Burke preskripciófogalmát magyarázó, először 1992-ben megjelent tanulmányában, hogy ez egy „ősi jogintézmény”, mely a római jogban válik explicitté, ahol jelentésátvitellel „az elbirtoklás vagy az elévülés elvére” kezdtek alkalmazni.⁹ Idézi Burke-öt, aki szerint „minden jog a preskripcióban végződik”.¹⁰ Burke újítását abban látja, hogy ő „merészen kiterjesztette a preskripciót a közjogra is. Nagy újítás ez, mind a korabeli természetjoghoz, mind az angol joghoz képest.” S megint idézi Burke-öt: „Alkotmányunk preskriptív alkotmány. Olyan alkotmány, amely egyedül abból meríti tekintélyét, hogy az emlékezetet meghaladó idő óta létezik. Királyságunk, bíráink, esküdtszékeink mind preskriptív jellegűek... A preskripció adja a legszilárdabb jogot, nemcsak a tulajdonhoz, hanem a kormányzáshoz is.”¹¹

A *Töprengések* 2014-es, Iain Hampshire-Monk szerkesztette cambridge-i kiadása a következőképp definiálja a preskripció fogalmát, hangsúlyosan utalva annak közös *common law* és római jogi eredetére: „a tulajdonra vonatkozó jogcím, mely a hosszas használatból vagy birtoklásból ered...”¹²

Ha a jog felől szemléljük, talán valóban, legközelebb a magyar elbirtoklásfogalomhoz áll a preskripció. Ám világos, hogy Burke politikai érvelésében a preskripció valójában a szokásjogra, politikai értelemben pedig az íratlan alkotmányra utal. Vegyük például a következő formulát: „úgy látszik, a *Palais Royale* és a *jakobinusok* akadémiáin ötölték ki, hogy egyeseknek nincs joguk azokra a jószágokra, amelyekkel a törvény (*law*), a szokás (*usage*), a törvényszéki határozatok (*decisions of courts*) és ezer év felhalmozott gyakorlata (*the accumulated prescription of a thousand years*) alapján rendelkeznek.”¹³ Az ezeréves hagyomány persze számunkra, magyarok számára nagyon is jelentésteli kifejezés. Mi ezt a kifejezést a magyar alkotmányossággal, államisággal kapcsolatban szoktuk használni.

Mindezek alapján nem véletlen, hogy Burke konzervativizmusa megnyitotta számunkra a rendszerváltás táján nemcsak a magyar–brit párhuzamok keresésének lehetőségét, egyfajta anglofilia formájában,¹⁴ hanem az ugyancsak íratlan, szokásjogi alapozottságú magyar történeti alkotmány irányában is elkezdtünk kutakodni. Ennek az akkor elkezdődött közös gondolkodásnak lett kései gyümölcse az angol nyelvű, többszerzős tanulmánykötetünk a történeti alkotmányról.¹⁵ Anglofilia és szokásjogi gondolkodás ugyanis összekapcsolódott tudatunkban.

Nem véletlen, hogy az anglofiliának magának is megvan a maga magyar hagyománya. Bence György hívta fel figyelmünket Concha Győző vonatkozó munkájára is, mely *Az angolos irány politikai irodalmunkban a múlt század végén* címmel jelent meg 1880-ban. Persze Concha munkája a brit és a magyar párhuzammal szemben a különbségekre is felhívja a figyelmet, de még ez az üzenete is fontos volt számunkra. Lásd például a következő Concha-kitételt: „nekünk ma is alig van polgári középosztályunk, Angliának ez alkotja erejét...”¹⁶ Az anglofilia tehát nem idegen minták majmolását jelentette számunkra, hanem visszatérést a magyar történeti alkotmány szokásjogi eredetéhez, s az alkotmányos hagyomány nem valamely privilegizált osztályokhoz való visszatérést, hanem a középosztály megerősítését implikálta – ahogy aztán a Fidesz polgárosodási programja 1996-ban meg is fogalmazta azt.¹⁷ Edmund Burke eredeti teljesítménye, vagyis hogy megalapozta a mérsékelt konzervativizmus angolszász ágát, ugyanis a fejünkben összekapcsolódott a Széchenyi-féle angolos ihletettséű reformprogrammal, amely sokkal népszerűbb volt a körünkben, mint Kossuth nemzeti radikalizmusa. A Kossuth-ellenességet persze a párt maga is támogatta, erről a *Magyar Tudomány* nemsokára megjelenő Szabad György-számában lehet majd olvasni.

Burke tehát egy új hangot jelentett nekünk, a rendszerváltás korában eszmélkedő humán értelmiségi nemzedék számára. De a konzervatív jelző sokáig nem vált még nyomdaképesé Magyarországon, legfeljebb negatív felhanggal használták a kifeje-

zést. Persze voltak kísérletek a tabudöntésre: megjelent például Mannheim Károly konzervativizmust bemutató könyve, melynek magyar fordítása 1994-es kiadású, s még a hagyományelvűség mellett íródott munkák is sokáig tőle idéztek. Vagy Tókéczki László tiszteletre méltó erőfeszítése a magyar konzervativizmus hagyományának feltérképezésére.¹⁸ Aztán egy kortárs brit konzervatív is feltűnt Magyarországon (én talán 1993-ban találkoztam vele először a Collegium Budapestben, ahol Körösesyi Andrással a *junior fellow*-k első generációjához tartoztunk). Scruton *Mi a konzervativizmus?* című tanulmánykötete 1995-ben jött ki.¹⁹ Egy évre rá adta ki a pécsi Tanulmány Kiadó Robert Nisbet konzervativizmuskönyvét.²⁰ Az első – mindmáig egyetlen – Burke-monográfiát 2000-ben jelentette meg Molnár Attila Károly.²¹

Hogy mi volt Burke helye ebben a sorban? Példája egy nagyon régi, mégis sok tekintetben ma is vállalható konzervativizmusról adott számot. Mellette való elköteleződés kifejezésének tekinthető, hogy 1991-ben megjelent *Edmund Burke forradalomellenes filozófiája* című tanulmányom a *Világosságban*, Láncki András szerkesztői támogatásával.²² Másfelől abban az értelemben is megnyíltak a kapuk, hogy egy újabb ösztöndíjjal Cambridge-be tudtam utazni, kutatóútra. Itt a magyar származású István Hont segítségével közelről láthattam a cambridge-i eszmetörténeti iskola működését, amikor a Burke számára is szellemi ösztönzést jelentő skót felvilágosodás teoretikusai (így elsősorban David Hume és Adam Smith) életművével kapcsolatban végeztem kutatásokat.²³ Feljűk a hidegháború szellemi küzdelmeinek egyik fontos alakja, Friedrich Hayek irányította figyelmemet – róla Ludassy Mária-nál olvashattam részletes s ma talán meglepő módon, akkoriban teljesen érthető okokból jobbra pozitív hangú elemzéseket.²⁴ Hayek és a skót felvilágosodás kapcsolatáról egy egyetemi kiadványt is megjelentettem utóbb, hogy e kapcsolat világos legyen, *Hayek és a brit felvilágosodás* címmel.²⁵

Merthogy közben létrejött a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, ahol a bölcsészkaron és a jogi fakultáson is tanítani kezdtem. Az utóbbin a Jobbölcséleti Intézetben, ahol az ELTE-s kelsenista jogszemlélet alternatíváit kerestük – azt először a konzervatív korszakát élő Tamás Gáspár Miklóstól hallottam, hogy a rendszerváltás előtt az ELTE jogi kara a kelsenizmus fellejvára volt. Az alternatívakeresés közben született meg az általam pragmatista természetjognak nevezett gondolkodásmódról szóló könyvem angolul, miután egy évet töltöttem posztgraduális tanulmányokkal Brüsszelben és Leuvenben.²⁶ A *Magyar Szemlében* pedig megjelent az a tanulmányom, amely Adam Smith és Burke összehasonlítására vállalkozott, s épp a francia forradalomhoz fűződő viszonyuk szempontjából. Smith-szel összehasonlítva, Burke-öt túlságosan is ideologikusnak találtam ekkor, ezért Smith jogtörténeti ihletettségű elméletét részesítettem előnyben a mérséklet politikájával kapcsolatban.²⁷

Ezek persze csak szubjektív emlékezetfoszlányok. Az objektív szempontból is érdekes kérdés inkább az lenne, hogy tehát miért tűnt fontosnak számunkra Burke akkor és ott, 1989–90 fordulóján? Nos megpróbálkoznék egy óvatos feltételezés megfogalmazásával. Eszerint számunkra valójában a forradalmi totalitarizmus utólagos megértését nyújtotta Burke, amikor az éppen csak kibontakozó francia forradalommal kapcsolatos, erősen retorizált kritikáját megfogalmazta. Mindaz ugyanis, amit ő a 18. század végének párizsi forradalmairól elmondott, nagyon is relevánsnak tűnt a 20. századi szovjetkommunizmus megértése szempontjából is, Budapestben. Lásunk néhány szempontot, ami miatt úgy olvastuk őt, mint Orwellt, Szolzenyicint és mindazokat a könyveket, amelyeket a nyolcvanas évek során Londonba kijutva a St. Paul's háta mögött megbúvó kis könyvesboltban ingyen kaphattunk.

Úgy tűnt nekünk, a Burke által oly meggyőzően kritizált párizsi forradalmárok-nak sok tekintetben megegyezett a szemlélet- és cselekvésmódja az orosz kommunis-tákéval. Arisztokrácia- és vallásellenességük például biztosan hasonló volt: „Ha

megfosztjuk magunkat az életet meghatározó ősi nézetektől és szabályoktól, a veszteséget lehetetlen felmérni. [...] erkölcsünk, civilizációnk s mindazok a jó dolgok, amelyek az erkölcsökkel és a civilizációval kapcsolatosak, időtlen idők óta két elven alapulnak [...] a gentleman és a vallásosság szellemére gondolok.”²⁸ Az is hasonlóan tűnt, hogy a forradalmárok a zsarnokság elleni szabadságküzdelmet összevetették a jog elleni küzdelemmel: „Szégyenében kitakarodott volna a világból a zsarnokság, ha Önök megmutatják, hogy a szabadság nemcsak összeegyeztethető a joggal, de ha elég fegyelmezett, akkor annak fegyvertársa is.”²⁹ A forradalmat pedig az erőszak uralmaként valósították meg: „Akadémiájuk ligetében egyetlen fasor végén sem látni egyebet, mint a bitót.”³⁰ A múltat ők is végleg el akarták söpörni. S a politika világában tiszta lapot szerettek volna nyitni, ahogy kései leninista utódaik. „Nem tudom elképzelni sem, hogyan juthatott bárki arra a következtetésre, hogy országát pusztá fehér lapnak (*carte blanche*) tekintse, amire azt firkál, amit csak akar.”³¹ Végül a francia forradalmárok éppúgy exportálni kívánták forradalmi „igazságukat”, mint a szovjethatalom képviselői.

E nyilvánvaló párhuzamok, a forradalmi internacionálé megejtő hasonlóságai azt sugallták nekünk, hogy Burke egy olyan politikai hatalom működését írja le, amely más-más formában, de többször is felbukkan a történelemben. Nem esett nehezünkre, hogy összekössük az ő kritikáját a hidegháború ideológusainak, így Hayek mellett az általam Oxfordban még 1987–88-ban meg is látogatott Isaiiah Berlinnek a kritikájával. Berlin meghatározó jelentőségű kötete *Négy esszé a szabadságról* címmel szintén 1990-ben jelent meg. A könyvről 1991-ben kritikát is írtam a *Holmiba, Szabadelvű gondolatok a szabadságról* címmel.³² A negatív és a pozitív szabadság megkülönböztetése a nyugati és az orosz elképzelés közti különbséget jelentette számomra, egyben a modern demokrácia és a totalitarizmus ellentétét is. Berlin Burkehöz hasonlóan kritikus volt a felvilágosodás értelmiségi mozgalmainak egy részével, a szovjethatalom elől menekült el meghódított hazájából, Lettországból, így hiteles személyiségnek tűnt számomra. Akkori olvasatom szerint *Russian Thinkers* című munkájában pedig a szovjethatalom szellemi előtörténetét térképezte fel. Aztán meglepve tapasztaltam, hogy a cambridge-i eszmetörténészek persze meglehetősen fenntartásokkal kezelték eszmetörténeti munkásságát, de Berlin mégiscsak fontos szerepet töltött be akkori gondolkodásomban, mert összekötötte a felvilágosodás forradalmi radikalizmusának és a kommunista utópiának a kritikáját.

Burke felvilágosult felvilágosodáskritikája azért is fontos volt számomra, mert annak meghatározó eleme volt egyfajta értelmiségkritika is. A felvilágosult *philosophes* jelenségének kritikája ugyancsak fontos szála volt akkori gondolkodásomnak. A politikával intellektuálisan bátran kísérletező értelmiségi bírálata azért szólt hozzám, mert a kommunista hatalom egyik legfontosabb pillére is az értelmiség volt. Ilyen szempontból katolikus neveltetésem mindig is óvatosságra intett a vallás papja helyét betöltő értelmiségi szerepfelfogásával kapcsolatban, s a lengyel Szolidaritás mozgalom egy másfajta értelmiségi típust jelentett számomra. Amikor Burke az egyházi vagyon elkobzásáról ír („az egyházi testületek minden földbirtokát általános támadás alá vették”³³) és az egyházat és papságát támadó francia forradalmárokról (akiknek papokat sértegető utcai színjátéka szerinte „arra szolgált, hogy megtanítsa őket saját lelkipásztoraik üldözésére, hogy a papság iránt utálatot és viszolygást ébresztve egy [...] rend levadászására és elpusztítására ösztönözze őket”³⁴), akkor azt mi a kelet-európai egyházak elleni állami fellépés és a Boldog Jerzy Popiehuszko ellen brutálisan intézkedő, őt végül kegyetlenül megölő lengyel kommunista hatalom kritikájaként is olvastuk.

Czesław Miłosz meghatározó könyve, a lengyel értelmiség megtöréséről és árulásáról szóló *The Captive Mind* című munka egy 1985-ös kiadásban volt meg könyv-

táramban,³⁵ valószínűleg ezt is Londonból hozhattam haza. Mitoszról írtam a szege-di egyetemisták által szerkesztett *Harmadkor* antológiájába *Költészet a romok között: Czeslaw Mitosz tragikus világlátása* címmel.³⁶ S emlékezetem szerint Oxfordban fedeztem fel magamnak Nikolaj Bergvajevet, akinek szintén angol fordításban olvasott *The Origin of Russian Communism*je csakugyan meghatározó élményt jelentett számomra, s megmutatta, hogyan válhat a kommunizmus valláskritikus valláspótlékká. Ezt az olvasatot jóval később írtam meg a *Vigiliában* *Politikai üdvösségtanok. Valláshoz hasonló evilági hatalomgyakorlás a modernitásban* címmel.³⁷ S talán ide tartozik a rendszerváltás környékén induló *Nappali Ház* első számába írt tanulmányom is, a Szilágyi Ákossal vitatkozó, de valójában Orwellt tematizáló *Túlléphetünk-e 1984-en?* című szöveg.³⁸ És ide tartozik még Hannah Arendt tanulságos könyve, *A totalitarizmus gyökerei*, melyről szintén Bence György hozott hírt nekünk, Amerikából érkeve, s melyet 1992-ben adtak ki magyarul. Arendt mind a mai napig meghatározó számomra, amennyiben a totalitarizmus egyetemes meghatározását adja, és eszmetörténeti gyökereit is feltárja, csakúgy, mint Burke a forradalmi erőszakét.

Miután ily módon sikerült Burke-vel kapcsolatban saját „partizánműltam” írásos bizonyítékait felemlegetnem, most már csak egy kérdésre kell megpróbálnom válaszolni. Ez pedig az a kérdés lenne, hogy vajon miként viszonyul a Lánczi András által konzervatív paradoxonnak nevezett történelmi kihíváshoz rendszerváltáskori Burke-olvasatom, sőt -olvasatunk. A dilemma a következő. A konzervativizmus a múlt iránti tiszteleten alapuló, a ránk hagyományozott politikai értékrend megőrzésére irányuló elképzelés. Ha az előző nemzedékek a létező szocializmus, értsd a kommunista totalitarizmus örökségét hagyták ránk, akkor vajon ehhez kellene-e ragaszkodnunk konzervatív módon. Ha nem, akkor vajon hogyan juthatunk el egy olyan örökséghez, amely már csakugyan érdemes a megőrzésre és a tiszteletre? Ezzel a kérdéssel régóta foglalkoznak a hagyományelvűség iránt érdeklődő teoretikusok. Lánczi András pedig meg is írta a problémát, először *A konzervatív kiáltvány* című művében.

A szerző 2002-ben közölte rövid, ám – ahogy arra a mű konzervatívok közt szokatlanul „hangos” címe is utal – annál szenvedélyesebb dolgozatát, nem sokkal a Fidesz-MPP emlékezetes vereségét követően.³⁹ Célja a helyzetértékelés volt, s lehetőség szerint annak végiggondolása, mit lehet tenni, hogy a választási vereség ne vezessen „az 1989 előtti erkölcsi állapotok hagyománnyá merevedéséhez, restaurálásához és rehabilitációjához”.⁴⁰ A szerző két, egymással nehezen összebékíthető feladatot lát: egyrészt kimondja, hogy „fordulatra van szükség”, „a lélek és a gondolkodás fordulatára”,⁴¹ másrészt azt hangsúlyozza, hogy „a jobboldal radikalizálódása elsősorban a posztkommunista erők érdeke”.⁴² A feszültség oka sajátos politikai-történelmi helyzetünk, a posztkommunizmus mint politikai és lelkiállapot. E helyzetben a konzervatív még különösebb béklyók rabja. „A mai, kommunizmus utáni konzervatív helyzete azért sajátos, mert a kommunizmus a társadalom minden pólusába behatolt. A kommunizmus nem államforma és kormányforma [...], hanem radikális cél, melyet elsősorban a gondolkodásmód leigázása révén akart elérni.”⁴³ Épp e posztkommunista helyzetből adódik, hogy bár a konzervativizmus a megőrzést tekintti céljának, de „nem mindent, és nem bármilyen áron”.⁴⁴ A megőrzés konzervativizmusa és a megőrzendő kommunizmusa közötti ellentét olyan csapdahelyzet, amelyet Lánczi „konzervatív paradoxonnak” nevezett el.⁴⁵ „A posztkommunisták viselkedhetnek konzervatív módon, ellenfeleik pedig radikálisan. Ez azonban csapda, melyet a valódi konzervatívoknak el kell kerülni.”⁴⁶ Ezért azt vallja: „járhatatlannak tartom a radikális utat”,⁴⁷ majd hozzáfűzi, szerinte „járhatóbb a historizálók útja, akik visszamennek a kommunista idők előtti magyar politikai és szellemi élet tényeihez, újra fel akarják fedezni azt (van mit bőségesen), és így összekötik a szétszakadt

szálakat”.⁴⁸ Egy a tapasztalatokra építő realista álláspont mellett áll ki, szerinte a realizmus az idealizmus ellentéte, s ő a jelek szerint az előbbi szellemi pólushoz áll közelebb, ahogy írja, Burke-höz és nyilván nem a radikális Paine-hez.⁴⁹

Ezek után érdemes megvizsgálni a mai helyzetet, amikor a rendszerváltás után harminc évvel tekintünk vissza a rendszerváltásra s az azóta eltelt évekre. A 2010-ben beköszöntött Orbán-korszak alaposan átrajzolta a rendszerváltás erőviszonyait, a Nemzeti hitvallással kiegészített Alaptörvény új alapokra helyezte a hazai politikai rendszert. A rendszerváltás az új narratíva szerint nem egyetlen dátum (1989/90), hanem két lépcsőben zajlik le, 1989/90-hez társul 2010/2012, vagyis a Fidesz kétharmados „fülkeforradalma” és az új Alaptörvény életbe lépése.

Miként értelmezi tehát ma egy konzervatív Burke-öt? Aligha tévedünk nagyot, ha a megújult *Kommentár* című folyóiratot (főszerkesztője Békés Márton) úgy tekintjük, mint az új rezsimhez közel álló, új konzervatív szellemi műhely orgánumát. A szerkesztőbizottságnak tagja Lánczi András is, a beköszöntő számban *A teljesség arcai: a konzervatív keletkezése* címmel közöl egy írást. E könyvben együtt emlegeti Leo Strausst, Eric Voegelint és Michael Oakeshottot. E 20. századi klasszikusokról tudni lehet, hogy közel állnak Lánczi szívéhez, pontosabban straussianus konzervativizmusához. Ám szempontunkból érdekesebb, hogy Burke-öt is emlegeti, mégpedig Russel Kirkkal együtt. Úgy látja, Burke azért írta a *Töprengéseket*, mert a francia forradalom aggodalommal töltötte el, és „féltette az angol alkotmányos jogfejlődés zavartalanságát”.⁵⁰ Kirktől pedig pont egy olyan részletet idéz, amelyben a preskripció is előkerül: „a konzervatív számára a szokás (*custom*), a konvenció (*convention*), alapvető elvek és szabályok megfogalmazása (*constitution*) és az előírás (*prescription*) az elfogadható polgári társadalmi rend forrásai”.⁵¹ Ez az értelmezés majdhogyan ortodoxnak is nevezhető, s megegyezik az általunk fentebb leírt értelmezéssel is, ami a konzervativizmus burke-iánus hagyományát illeti, s a szokásjog talaján áll. Talán csak az a furcsa, hogy Lánczi értelmezésében a konzervatív alapállás hangsúlyozottan nem politikai, tehát nem pragmatikus, hanem – s ez Burke kései álláspontjára tényleg nehezen alkalmazható – elsődlegesen filozófiai. Dolgozatának utolsó, dőlt betűs mondata szerint: „Az első kérdés filozófiai, nem politikai.”

Ugyanebben a *Kommentár*-számban olvasható Karácsony András dolgozata is *Döntés és hagyomány* címmel. Karácsony decizionista alapozású konzervativizmus-képében már Edmund Burke is komoly és átfogó változtatások mellett elkötelezett gondolkodó, aki: „a hagyományok megőrzése érdekében támogat komoly társadalmi változásokat is”.⁵² Ám ennél érdekesebb, hogy a változaspárti konzervatívtól megkülönbözteti Karácsony egyrészt a konzervatív forradalmárt, másrészt a radikális társadalomváltoztatókat. Ez utóbbi kategóriába tartoznak nála nemcsak a francia forradalom résztvevői, hanem a leninista forradalmárok is. Mindkét típusra igaz, hogy „a múlt semmivé tételéből kiindulva, a szellem által kitalált, tökéletesen új világot akartak létrehozni”.⁵³ De a legizgalmasabb a hagyományos konzervatív és a radikális forradalmár közé eső típus, vagyis a konzervatív forradalmár alakja. Ő az, akit Karácsony úgy határoz meg, hogy „megőrzésre érdemes hagyományok teremtését hangsúlyozza”.⁵⁴ Ez akkor is érdekes marad, ha Karácsony azzal tompítja állítása életét, hogy persze a konzervatív forradalmár „a meglévők világából emel ki értéknek tekintett mozzanatok”.⁵⁵ Tehát nem *ex nihilo* teremt. Érdekes továbbá a típus megtestesítőjeként emlegetett Moeller van den Bruck feltűnése Karácsony történetében. És az is érdekes, hogy a *Harmadik birodalom* című munka szerzője (aki azonban nem volt náci, már csak azért sem, mert 1925-ben már öngyilkos lett) nem számít Karácsony szerint forradalmárnak. A konzervatív forradalmár ugyanis szerinte nem teljesen a semmiből alkot, hanem abból az anyagból, amely a valóságból elérhető számára, abból emel ki bizonyos elemeket, s ezeket tekinti megőrzendőnek és véden-

dőnek. Mégis, az kockázat nélkül megállapítható, hogy Moeller van den Bruck nyilvánvalóan egész más értelemben konzervatív, mint Burke. Mindketten visszanyúl-
nak régebbi korok bölcsességéhez, de a konzervatív forradalmár aktívabb, felvállalja a döntés kockázatát, belenyúl a társadalom szövetébe, s cselekszik. Hogy a *Kommen-
tár* a konzervatív forradalmár teoretikusát idézi, jelzi, hogy egy másfajta konzervati-
vizmusképet támogat, mint ami Burke kapcsán fogalmazható meg.

Nyilvánvaló, hogy a Karácsony által bemutatott példa kulcsot adhat a rendszer-
váltás utáni konzervatív paradoxon csapdájának elkerülésére is – ha e példát való-
ban meggyőzőnek tartjuk. Hisz eszerint a magyar történelmi hagyomány közelmúlt-
jával szemben akár forradalmi hevülettel is fel lehet lépni. Így aztán a kommunista
örökség nem fog a megőrzendő örökség kategóriájába tartozni.

Megszólalt ennek a Békés Márton és Karácsony András által képviselt konzerva-
tív forradalmiságnak egy erőteljes konzervatív kritikája is. Körösenyi András és
Mándi Tibor szerint a brit konzervatívok (Burke-től Oakeshottig) és az amerikai konz-
ervatívok célja valójában „nem más, mint a klasszikus liberális hagyomány, elsősor-
ban a szabadság védelmezése (amely hagyománnyal, mint fentebb láttuk, a kortárs
progresszív liberálisok szembe fordultak, és ezzel »beolvadtak« a baloldalba).”⁵⁶ Ez az
értelmezés, mely tehát a konzervativizmus egyik célját a klasszikus liberális elvek
védelmében találja, többször is visszatér Burke-re, s a cikk még egy Burke-öt ábrázoló
korabeli karikatúrát is közöl. Kimondottan az Orbán-kormány kritikáját fogalmaz-
zák meg a rá való hivatkozással: „Edmund Burke a bristoli választókhoz írt levelé-
ben nem egy választott diktátor (elnök vagy kormányfő) számára kéri a szabad man-
dátumot, hanem a választókerület képviselője számára, mégpedig azért, hogy az a
parlamentben képviselőtársaival, saját személyes politikai meggyőződése alapján, a
közjó érdekében szabadon tanácskozhasson.”⁵⁷ S vitájuk van az új jobboldal forra-
dalmi elméletével is, amit szintén Burke-re hivatkozva fejtenek ki. Szerintük a konz-
ervatívok „elfogadják ugyan az intézmények szükségessé váló reformját, de még eb-
ben is óvatosságra intenek, tartva a nem szándékolt káros mellékhatásoktól”. S az in-
tés Burke-től származik: „Mivel a kormányzás tudománya [...] tapasztalatot igényel,
és több tapasztalatot, mint amennyit egyetlen ember – legyen bármennyire okos és
figyelmes – egész életében megszerezhet, csak végtelen elővigyázatossággal vállal-
kozhat bárki is arra, hogy leromboljon egy intézményt [...], vagy hogy felépítsen egy
újat anélkül, hogy bizonyítottan hasznos minták lebegnének szeme előtt” – írta
Edmund Burke, megfogalmazva ezzel a konzervativizmus egyik alapelvét.⁵⁸

Végezetül lássunk egy harmadik – tehát mind a konzervatív forradalomtól, mind
a klasszikus liberalizmushoz kapcsolt konzervativizmustól eltérő – álláspontot is,
hogy mit jelent Burke az új helyzetben, itt és most, számunkra, rendszerváltás utáni
magyarok számára, megint csak szubjektíven, saját értelmezésemben. Az Alaptör-
vény *Nemzeti hitvallás* című preambulumáról készült tanulmányomban merül fel
újra Burke egy fontos idézete. A preambulum célja annak az értékrendnek a ki-
mondása, amely meghatározza az Alaptörvényt s Magyarország egész alkotmányos
hagyományát. Erre azért volt szükség, mert – mint egy korábbi írásomban magam is
írtam – az 1989/90-es Alkotmány értékhiányos maradt, mivel nem tételezte fel az al-
kotmányozó, hogy sikerülne megfogalmazni konszenzusos közös értékeket. A 2012.
január 1-én életbe lépő új Alaptörvény s főként annak *Nemzeti hitvallás* című pre-
ambuluma ezt bátran felvállalja. Ahogy azt a *Nemzeti hitvallás*ról írt tanulmányom-
ban kimutattam, e szövegben olvasható egy olyan fordulat az alkotmány generáció-
kat összekötő szerződéses mivoltáról, mely egy az egyben Burke *Tőprengése*kjére
emlékeztet.⁵⁹ Az Alaptörvény preambuluma ugyanis ezt mondja: „Alaptörvényünk
jogrendünk alapja, szövetség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret,
amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk.”⁶⁰ A felhí-

vott híres Burke-idézet pedig a következő: „Bizonyos, hogy a társadalom szerződés. [...] Az állam társas viszony minden tudományban, minden művészetben, minden erényben és minden tökélyben. [...] nem csupán maguk az élők, hanem az élők, a már megholtak s a még meg nem születettek közötti társas viszony ez.”⁶¹ Ezt a párhuzamot csak kiemeli az a stilisztikai-retorikai fogás, amely az Alapszövegben Burke fogalmazásmódját idézi fel. Burke-nél olyan fordulatokat olvashatunk, hogy: „Tudjuk, s [...] belülről érezzük”, valamint „Tudjuk, s büszkéek vagyunk rá”,⁶² míg a *Nemzeti hitvallás* így fogalmaz: „Büszkéek vagyunk...”, „Valljuk, hogy...” A Burke-utalás értelme az Alaptörvényben olvasatom szerint az, hogy a feltámasztott magyar történelmi alkotmányosság vívmányainak időben és térben, minden magyart összekötő közösségteremtő erejét megmutassa. Nem a konzervatív forradalmiság jegyében, hanem egy olyan burke-iánus konzervativizmusra utalva, amely a reflektáltan feldolgozott múltat (erre utal a történelmi alkotmány vívmányai kifejezés) erőforrásnak tekint, de nemcsak a múltba réved, hanem a jövőt is építi, mert úgy látja, „a huszadik század erkölcsi megrendüléshez vezető évtizedei után múlhatatlanul szükségünk van a lelki és szellemi megújulásra”. Így függ össze az én hangsúlyozottan szubjektív olvasatomban Edmund Burke konzervativizmusa és a magyar rendszerváltás, itt és most, s ezért tartottam fontos feladatommak a magyar történelmi alkotmányra vonatkozó angol nyelvű tanulmánykötetünkben szerzőtársammal megírni azt a fejezetet, mely épp a történelmi alkotmány és a jövő viszonyát feszegeti.⁶³

■ JEGYZETEK

1. *Alternatív katonai szolgálat*. (Krassó György) München, 1989. január 10. (SZER, Világhíradó). <http://www.rendszervaltas.mti.hu/Pages/News.aspx?date=19890110&ni=386629&ty=1>
2. Haraszti Miklós: *Keszthelyi Zsolt tárgyalásai*. Beszélő 21. 1987. 3. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/keszthelyi-zsolt-targyalasai>
3. Ő később még két Burke-szöveg kiadását szerkesztette. Lásd a *Konzervativizmus* című antológiát (Osiris Kiadó, Bp., 2000): *Fellebbezés a mai Whigektől a régiekhez*, *Gondolatok és töredékek a szűkölködésről*.
4. Russell Kirk: *Burke and the Philosophy of Prescription*. *Journal of the History of Ideas* 1953. 3. 365–380. Kirk nagy könyvében külön fejezetként szerepelteti e tanulmányának átdolgozott változatát: Uő: *The Conservative Mind. From Burke to Eliot*. Seventh Edition, Regnery Publishing, Inc., Washington, D.C., 1994.
5. Uo. 42.
6. Edmund Burke: *Töprengések a francia forradalomról*. (Ford. Kontler László) Atlantisz (Medvetánc), Bp., 1990. 250.
7. Jean Domat: *Les lois civiles dans leur ordre naturel*. 1689.
8. Magyar Katolikus Lexikon: *Elbirtoklás* (E.P.). <http://lexikon.katolikus.hu/E/elbirtokl%C3%A1s.html>
9. Bence György: *Az igazságtételről Burke és Lassalle nyomán*. In: Uő: *Politikai-filozófiai tanulmányok. 1990–2006*. L'Harmattan, Bp., 2007. 159–171, 165.
10. Edmund Burke: *Letter to Richard Burke*. In: *The Works of Edmund Burke*. Bohn's Standard Library. London, 1854–1889. VI. 80.
11. Uő: *A Letter to a Noble Lord*. In: *The Works*. V. 137.
12. Uő: *Revolutionary Writings. Reflections on the Revolution in France and the first Letter on a Regicide Peace*. Cambridge University Press, Cambridge, 2014. 155., 300.
13. Uő: *Töprengések a francia forradalomról*. 250.
14. Lapot készültünk kiadni például *Albion* címmel.
15. Ferenc Hörcher – Thomas Lorman (szerk.): *A History of the Hungarian Constitution. Law, Government and Political Culture in Central Europe*. I. B. Tauris, London, New York, 2019.
16. Concha Győző: *Az angolos irány politikai irodalmunkban a múlt század végén*. Erdélyi Múzeum 1880. 2. sz. 33–44.
17. *A polgári Magyarországról*. A Fidesz – Magyar Polgári Párt vitairata. Fidesz Országos Elnöksége, Bp., 1996.
18. Tökéczki László (szerk.): *Magyar konzervativizmus – hagyomány és jelenkor*. Batthyány Lajos Alapítvány, Bp., 1994.
19. Szerk. Jonathan Sunley. (Ford. Jónás Csaba) Osiris Kiadó, Bp., 1995.
20. Robert Nisbet: *Konzervativizmus: álom és valóság*. (Ford. Beck András) Tanulmány Kiadó, Pécs, 1996.
21. Molnár Attila Károly: *Edmund Burke*. Századvég Kiadó, Bp., 2000.
22. Horkay Hörcher Ferenc: *Edmund Burke forradalomellenes filozófiája*. Világosság 1991. 3. sz. 223–233.
23. A skót felvilágosodásról írt, 1996-ban megvédett kandidátusi és PhD-értekezésem átdolgozott változata, egy szöveggyűjtemény kíséretében: Horkay Hörcher Ferenc (szerk. és kísérő tanulmány): *A skót felvilágosodás: morálfilozófiai szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Bp., 1996. A cambridge-i eszméletörténetről szintén kiadtam egy válogatott tanulmánygyűjteményt: Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *A koramodern politikai eszméletörténet cambridge-i látkepe: John Dunn, John G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997.

24. Lásd például *Szabadság egyenlőség nélkül* (F. A. Hayek konzervatív liberalizmusa) című tanulmányát a *Szabadság, egyenlőség, igazságosság* című kötetében (Magvető, Bp., 1989.).
25. Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *Hayek és a brit felvilágosodás. Tanulmányok a konstruktivista gondolkodás kritikájának eszmetörténeti forrásairól*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp., 2002. Hayek Mandeville-ről szóló tanulmányában például ezt olvashatjuk: „a Mandeville által megnyitott hagyomány Edmund Burke-öt is magáénak tudhatja”. F. Hayek: *Dr. Bernard Mandeville (1670–1733)*. In: Horkay Hörcher Ferenc: *Hayek és a brit felvilágosodás*. 8–23. 22.
26. Ferenc Hörcher: *Prudentia Iuris. Towards a Pragmatic Theory of Natural Law*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2000.
27. Horkay Hörcher Ferenc: *A mérséklet politikája és a konzervativizmus ideológiája. Smith, Burke és a francia forradalom*. Magyar Szemle 1995. október. 1053–1070.
28. Edmund Burke: *Töprengések a francia forradalomról*. 169.
29. Uo. 121.
30. Uo. 168.
31. Burke-öt idézi J. C. D. Clark: *Introduction*. In: Edmund Burke: *Reflections on the Revolution in France*. Stanford University Press, Stanford, California, 2001. 23–111. 95.
32. Horkay Hörcher Ferenc: *Szabadelvű gondolatok a szabadságról*. Holmi 1991. 2. sz. 228–232.
33. Burke: *Töprengések a francia forradalomról*. 207.
34. Uo. 240.
35. *A Zniwolony umysl magyarul A rabul ejtett értelem* címmel jelent meg, de csak 2011-ben.
36. Horkay Hörcher Ferenc: *Költészet a romok között: Czeslaw Milosz tragikus világlátása*. Harmadkor Antológia 1989. 51–59. http://acta.bibl.u-szeged.hu/29317/1/harmadkor_ant_051-059.pdf
37. Vigilia 2005. 8. sz. 621–630.
38. Horkay Hörcher Ferenc: *Tülléphetünk-e 1984-en?* Nappali Ház 1989. 1. sz. 15–19.
39. Láncki András: *Konzervatív kiáltvány*. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő, 2002.
40. Uo. 7.
41. Uo. 31.
42. Uo. 7.
43. Uo. 47.
44. Uo. 47.
45. Uo. 11.
46. Uo. 12.
47. Uo. 48.
48. Uo. 49.
49. Uo. 29.
50. Uó: *A teljesség arcai: a konzervatív keletkezése*. Kommentár 2018. 3–4. sz. 33–39. 36.
51. Russell Kirk: *The Conservative Mind*. xv.
52. Karácsony András: *Döntés és Hagyomány*. Kommentár 2018. 3–4. sz. 15–18. 15.
53. Uo. 16.
54. Uo. 16.
55. Uo. 16.
56. Körösiényi András – Mándi Tibor: *Miért nem vagyunk „új jobboldaliak”? Válasz online*. <https://www.valaszonline.hu/2019/05/06/miert-nem-vagyunk-uj-jobboldaliak>
57. Uo.
58. Uo.
59. Horkay Hörcher Ferenc: *A Nemzeti hitvallásról*. In: Jakab András – Körösiényi András (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon és máshol*. MTA TK PTI – Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 2012. 287–309. Angol nyelvű, átdolgozott változat: Ferenc Hörcher: *The National Avowal: An Interpretation of the Preamble, from the Perspective of the History of Political Thought*. In: András Zs. Varga – András Patyi – Balázs Schanda: *The Basic (Fundamental) Law of Hungary. A Commentary of the New Hungarian Constitution*. Clarus Press, NUPS, Dublin, 2015. 35–56.
60. *Nemzeti hitvallás*. In: Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.).
61. Burke: *Töprengések a francia forradalomról*. 189–190.
62. Uo. 182–183.
63. Ferenc Hörcher – Kálmán Pócza: *Epilogue: On the Future(s) of the Historical Constitution*. In: Ferenc Hörcher – Thomas Lorman (eds.): *A History of the Hungarian Constitution: Law, Government and Political Culture in Central Europe*. I. B. Tauris, New York–London, 2019. 237–246.